

NATALIA S. JUZIKOVA

PODSTAWY PRAWNE ZAPOBIEGANIA PRZESTĘPCZOŚCI NIELETNICH NA UKRAINIE

Streszczenie

W artykule autorka przedstawiając dane statystyczne w zakresie przestępczości nieletnich analizuje kierunki zapobiegania tejże. Wskazuje na potrzebę optymalnego działania systemu pełnej ochrony praw dzieci na Ukrainie. Przedstawia system profilaktyki wykroczeń w oparciu o ustawę Ukrainy „ O organach i służbach do spraw dzieci oraz wyspecjalizowanych instytucjach do spraw dzieci” z dnia 24 stycznia 1995 r. omawia także aspekt społeczny – koncentrując uwagę na reakcji społeczeństwa i państwa na zachowania przestępcze nieletnich poprzez zastosowanie odpowiednich instytucji prawa karnego i kodeksu wykroczeń administracyjnych.

I. Uwagi wstępne

Działalność zapobiegawczą tworzy całość uregulowań prawnych służący realizacji narodowej polityki państwa w sferze zapobiegania przestępczości nieletnich, która pozostaje w granicach ogólnopaństwowej polityki ochrony dzieciństwa oraz przeciwdziałania przestępczości.

Zapobieganie przestępczości nieletnich jako rodzaj profilaktycznej działalności społecznej może być analizowane z różnych punktów widzenia. Działalność profilaktyczna to całościowa, permanentna, wynikająca z norm prawnych aktywność zawodowa, charakteryzująca się wewnętrzną strukturą związków formalnych i nieformalnych, celami i treścią funkcjonalną. Celem takiej działalności zawodowej jest minimalizacja wpływu czynników determinujących przestępczość i jej przejawy drogą ograniczenia, neutralizacji, zmniejszenia ryzyka albo usunięcia ich skutków.

Przestępczość osób, które nie ukończyły 18 lat, to specyficzny rodzaj przestępczości, który odzwierciadla główne tendencje przestępczości na Ukrainie i kształtuje wskaźnik zdrowia moralnego społeczeństwa. Wskaźnik ten daje, z jednej strony, możliwość prognozowania możliwych kierunków rozwoju przestępczych przejawów w przyszłości, z drugiej zaś pozwala zaplanować środki zapobiegania przestępczości nieletnich. Wychodząc z tego założenia, aktualność prezentowanej problematyki nie wymaga dodatkowej argumentacji.

II. Wyniki badań statystycznych

Dane dotyczące liczby sprawców przestępstw gromadzone są przez Departament Technologii Informacyjnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Ukrainy. W latach 2006 – 2011 liczba ta kształtowała się następująco.

Liczba osób, które popełniły przestępstwo¹

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ogółem	214 507	214 093	207 740	212 090	226 385	225 517
nieletni	16 966	15 572	13 541	12 956	13 950	13 654
udział (%)	7,9	7,3	6,5	6,1	6,2	6,1

Zwraca uwagę dość stabilny wskaźnik udziału nieletnich, którzy popełnili przestępstwa w odniesieniu od ogólnej liczby osób, które popełniły przestępstwa. Wskaźnik ten stopniowo się zmniejsza od 7,9% do 6,2%. Uwagę zwraca fakt, że w porównaniu do 2006 roku, gdy odnotowano 7,9 odsetek nieletnich, którzy popełnili przestępstwo, w 2010 roku liczba nieletnich sprawców przestępstw zmniejszyła się o 18%.

Analizując rodzaje czynów karalnych należy zwrócić uwagę, że z dużej liczby przestępstw, których popełnienie pociąga za sobą odpowiedzialność karną nieletnich, faktycznie popełnianych jest od 20 do 25 rodzajów przestępstw. 12 z nich tworzy główny maszyn statystyczny, którego udział wynosi prawie 90% wszystkich przestępstw popełnianych przez nieletnich, przy czym udział trzech przestępstw: kradzieży, napaści i rozboju stanowi ponad 70% ogólnej liczby czynów, których sprawcami byli nieletni.

¹ Dane Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Ukrainy: <http://mvs.gov.ua>

W warunkach obecnej niestabilności gospodarczej i politycznej, znacznego podziału społeczeństwa, lekceważeniu wartości moralnych i upadku tradycji ukraińskiego społeczeństwa nowego znaczenia nabiera poszukiwanie sposobów, oraz zastosowanie nowych technologii służących przeciwdziałaniu negatywnym zjawiskom społecznym na czele z przestępczością nieletnich.

System zapobiegania przestępczości został utworzony w czasach niepodległości państwowej Ukrainy. Oddzieliwszy się na początku lat 90-tych od radzieckiego systemu organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, wobec zmiany priorytetów politycznych, społeczno-gospodarczych oraz światopoglądowych, ukraiński system egzekwowania prawa określił zadania obejmujące stworzenie metodologicznych podstaw zarządzania, wdrożenie nowej metodyki tworzenia mechanizmów przeciwdziałania przestępczości, adoptowanie się do współczesnych warunków z uwzględnieniem rekomendacji międzynarodowych odnośnie zmian humanizacyjnych, odnowienie i wzmocnienie zaplecza technicznego, pozyskanie wykwalifikowanego personelu, sformowanie zasad przekształcenia i podwyższenia kwalifikacji kadr.

Przedmiotem niniejszych rozważań są jedynie kierunki zapobiegania przestępczości nieletnich, które można zasadniczo podzielić następująco.

Pierwszy kierunek związany jest z zabezpieczeniem optymalnego działania systemu pełnej ochrony praw dzieci na Ukrainie, zabezpieczeniem ich rozwoju służącego odnalezieniu się w społeczeństwie, związanego z pełnią realizacji społecznych funkcji rodziny, szkoły, społeczności oraz formowaniem motywacji do pozytywnego zachowania z respektowaniem norm społecznych i reguł panujących w społeczeństwie ukraińskim. Ustawodawstwo ukraińskie w sferze formowania i gwarantowania warunków społecznie akceptowalnego rozwoju nieletnich na Ukrainie ukierunkowane jest na rozszerzenie społecznych i prawnych norm gwarantujących dzieciom fizyczny, intelektualny i kulturowy rozwój młodego pokolenia, stworzenie instytucji socjoekonomicznych i prawnych mających na celu ochronę praw i prawnych interesów dzieci na Ukrainie.

Na szczególną uwagę zasługują regulacje zawarte w Ustawie Ukrainy "O ochronie Dzieciństwa" z 2001 r.², która określa główne zasady polityki państwa w sprawie ochrony dzieciństwa, opracowywania i wdrażania krajowych programów ochrony socjalnej i poprawy sytuacji dzieci na Ukrainie. Przepisy te są podstawą systemu zapobiegania działalności przestępczej nieletnich.

² Ustawy Ukrainy "O ochronie Dzieciństwa" z 2001r.// Rada Najwyższa Ukrainy, 2001, N 30, s. 142.

System środków optymalnego zabezpieczenia działania całościowej sfery ochrony praw dzieci na Ukrainie polega na:

- 1) określeniu podstawowych warunków prawnych, ekonomicznych, organizacyjnych, kulturowych i społecznych podstaw na temat ochrony dzieci, a także poprawie przepisów dotyczących prawnej i społecznej ochrony dzieci oraz w dostosowania ich do międzynarodowych norm prawnych w tej dziedzinie;
- 2) stworzeniu i zapewnieniu odpowiednich warunków dla zdrowia, edukacji, rozwoju fizycznego, umysłowego, społecznego, duchowego i intelektualnego małoletnich, ich społeczno-psychologicznej adaptacji i życia czynnego, dorastania w środowisku rodzinnym w atmosferze spokoju, godności, szacunku, wolności i równości;
- 3) prowadzeniu polityki publicznej w dziedzinie realizacji programów ochrony dzieci zapewniających dzieciom ulgi, preferencyjne warunki i zabezpieczenia społeczne w procesie edukacji, przygotowania do zatrudnienia, wspierania badań o tematyce dotyczącej aktualnych problemów dorastania. Realizując ten obowiązek, państwo przyczynia się do powstawania zespołów, organizacji publicznych i charytatywnych, innych stowarzyszeń obywateli oraz wspiera je w ich działaniach służących poprawie sytuacji dzieci, ochronę ich praw i interesów. Zachęca do rozwoju wszystkich form filantropii, mecenatu i sponsorowania dzieci poprzez przyznawanie ulg podatkowych, inwestycyjnych, celnych, kredytowych i innych ulg w sposób przewidziany przepisami prawa Ukrainy (art. 5 Ustawy "O ochronie dzieciństwa");
- 4) ustaleniu odpowiedzialności osób prawnych i fizycznych w związku z naruszeniem praw i uzasadnionych interesów dziecka, wyrządzeniem mu jakiegokolwiek krzywdy.

Ogólnopaństwowy program pod nazwą „Narodowy plan działań dla realizacji Konwencji ONZ o prawach dziecka” na okres od 5 marca 2009 do 2016 roku N 1065-VI (zwany dalej "Programem")³ stanowi część systemu prawa, skierowaną na zagwarantowania optymalnego działania całościowego systemu ochrony praw dzieci na Ukrainie, który obecnie ulega reformom. Program w całości określa sposoby realizacji postanowień ujętych w dokumentach międzynarodowych dotyczących dobra nieletnich. Jest to Konwencja ONZ o prawach dziecka, Światowa deklaracja w sprawach dzieci, ich przeżycia, ochrony i rozwoju, Wzorcowe reguły minimum ONZ dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, Reguły ONZ dotyczące ochrony nieletnich pozbawionych wolności zawarte w Wytycznych ONZ w sprawie zapobiegania przestępczości wśród nieletnich.

³ Ogólnopaństwowy program "Narodowy plan działań dla realizacji Konwencji ONZ o prawach dziecka" na okres do 2016 roku od 5 marca 2009 r.: <http://zakon2.rada.gov.ua>

Program przewiduje dużą liczbę środków ochrony praw dziecka, na różnych poziomach, dotyczące różnych kategorii społecznych nieletnich (sieroty, dzieci pozbawione opieki rodzicielskiej, dzieci niepełnosprawne, dzieci uchodźców, dzieci które przebywają na Ukrainie bez opiekuna prawnego, dzieci bez obywatelstwa). Uwagę zwraca konieczność zwiększenia roli społeczności lokalnej przede wszystkim w rozwiązywaniu kwestii ochrony i rozwoju dzieci w Ukrainie, na uczestnictwo dziecka w życiu społeczeństwa w celu bardziej kompletnej i dokładnej realizacji praw dzieci, uczenia ich podejmowania w umiejętny sposób społecznie uzasadnionych decyzji.

Niezwykle ważne dla życia dziecka i jednocześnie istotne dla państwowej polityki optymalnego działania systemu całościowej ochrony praw dzieci na Ukrainie są kwestie profilaktyki społecznego sieroctwa, zwalczanie ubóstwa i bezdomności wśród dzieci (p. 4.2. Programu). Głównym celem tej sfery jest organizowanie skutecznych działań profilaktyki społecznego sieroctwa, rehabilitacji dzieci bezdomnych i pozbawionych opieki, wychowanie dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej, w rodzinie, ubogich i bezdomnych, skłonnych do włóczęgostwa. Do realizacji tego celu służą następujące zadania: udoskonalenie systemu pracy społecznej z rodzinami, które mają dzieci i znalazły się w trudnej sytuacji życiowej; wczesna pomoc dzieciom bezdomnym i pozbawionym opieki, organizowanie im pobytu w zakładach typu rodzinnego i ochrona społeczna.

W Programie znalazły odzwierciedlenie kwestie profilaktyki wykroczeń popełnianych przez nieletnich i znaczącego zmniejszenia liczby przestępstw, popełnionych przez nie, dostosowanie warunków ich przetrzymywania w specjalnych placówkach dla dzieci do standardów międzynarodowych (p. 4.8. Programu).

Drugi kierunek związany jest z eliminowaniem czynników środowiskowych, które sprzyjają lub wywołują takie zachowanie społeczne nieletnich, które jest nie do zaakceptowania (o charakterze antyspołecznym lub niebezpiecznym dla społeczeństwa) oraz tworzenie i doskonalenie pracy organów i instytucji, które realizują politykę państwową w sferze zapobiegania przestępczości nieletnich.

Przepisy regulujące działania organizacji i instytucji powołanych do realizacji ochrony społecznej i profilaktyki wykroczeń wśród osób nieletnich zawarto w kilku aktach prawnych i programach, wśród których centrale miejsce zajmuje Ustawa Ukrainy "O organach i służbach ds. dzieci oraz wyspecjalizowanych instytucjach ds. dzieci" z dnia 24 stycznia 1995 roku (w redakcji Ustawy nr. 609-V z dnia 07 lutego 2007) (zwaną dalej Ustawą)⁴. Zgodnie z tym

⁴ Ustawa Ukrainy "O organach i służbach ds. dzieci oraz wyspecjalizowanych instytucjach ds. dzieci" z dnia 24 stycznia 1995 r.: <http://zakon2.rada.gov.ua>

aktem zapewnienie ochrony społecznej dzieci i profilaktykę wykroczeń popełnianych przez nieletnich powierzono:

- 1) wyspecjalizowanemu upoważnionemu organowi centralnemu władzy wykonawczej ds. rodziny, dzieci i młodzieży, upoważnionemu organowi władzy Autonomicznej Republiki Krymu ds. rodziny, dzieci i młodzieży, obwodowym służbom ds. dzieci, miejskim służbom w Kijowie i Sewastopolu, państwowym organom administracji rejonowej, wykonawczym organom rad miejskich i rejonowych w poszczególnych miastach;
- 2) milicji kryminalnej organów spraw wewnętrznych ds. dzieci;
- 3) ośrodkom dla dzieci funkcjonującym pod nadzorem organów spraw wewnętrznych;
- 4) szkołom rehabilitacji społecznej i szkołom zawodowym rehabilitacji społecznej jako organami oświaty;
- 5) medyczno-społecznym centrom rehabilitacji dzieci zakładów ochrony zdrowia;
- 6) specjalnym instytucjom edukacyjnym z Państwowego Departamentu Ukrainy do wykonywania kar;
- 7) schroniskom dla dzieci;
- 8) centrom społeczno-psychologicznej rehabilitacji dzieci; ośrodkom społeczno-rehabilitacyjnym (miasteczka dziecięce).

Warto w tym miejscu omówić działalność niektórych organów i służb zajmujących się profilaktyką wykroczeń nieletnich.

Milicja kryminalna ds. dzieci występuje jako jednostka milicji kryminalnej organów spraw wewnętrznych, utworzona na prawach niezależnej jednostki. Wydział ten ma za zadanie zapobieganie przestępczości nieletnich, wykrywanie i zwalczanie przestępstw popełnionych przez nieletnich oraz ustalanie motywów i warunków, które przyczyniają się do działalności przestępczej nieletnich oraz wykonywanie innych obowiązków zgodnie z prawem ukraińskim.

Ogólnokształcąca szkoła rehabilitacji społecznej jest państwowym zakładem oświaty, w którym stworzone zostały odpowiednie warunki dla życia, kształcenia i wychowywania ucznia, podwyższenia jego poziomu kształcenia ogólnego i kultury, stażu zawodowego, rozwoju zdolności i skłonności indywidualnych, gwarantowanie wychowywania prawnego i ochrony społecznej w trybie stałego nadzoru pedagogicznego. Do szkoły rehabilitacji społecznej kierowani są na mocy decyzji sądu nieletni sprawcy w wieku od 11 do 14 lat.

W szkołach rehabilitacji społecznej nieletni utrzymywani na okres wyznaczony przez sąd, ale nie dłużej niż trzy lata. Wyjątkowo, dla umożliwienia ukończenia roku szkolnego nieletni mogą przebywać w szkole do ukończenia 15 lat.

Zwolnienie uczniów ze szkoły rehabilitacji społecznej odbywa się po zakończeniu okresu ustanowionego przez sąd, na mocy decyzji dyrektora zakładu. Wcześniejsze zwolnienie nieletnich ze szkoły rehabilitacji społecznej odbywa się na podstawie uchwały sądu miejscowo właściwego dla miejsca położenia zakładu, na podstawie wniosku rady szkoły, z obowiązkiem uczęszczania do szkoły ogólnokształcącej, zawodowych zakładów edukacyjno-wychowawczych lub podjęcia pracy zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa.

Zawodowa szkoła rehabilitacji społecznej jest zakładem, w którym również stwarza się odpowiednie warunki dla życia, kształcenia i wychowywania uczniów w trybie stałego nadzoru pedagogicznego. Do zawodowych szkół rehabilitacji społecznej kierowani są decyzją sądu nieletni sprawcy przestępstw, którzy ukończyli 14 lat.

W zawodowych szkołach rehabilitacji społecznej nieletni przebywają w terminie wyznaczonym przez sąd, ale nie dłużej niż trzy lata. W szkołach zawodowych rehabilitacji społecznej za zezwoleniem sądu właściwego miejscowo dla wymienionego zakładu uczniowie mogą przebywać w wyjątkowych przypadkach do ukończenia 19 lat, w przypadku konieczności ukończenia roku szkolnego lub stażu zawodowego.

Zwolnienie uczniów z zawodowej szkoły rehabilitacji społecznej odbywa się po zakończeniu okresu ustanowionego przez sąd, na mocy decyzji dyrektora zakładu. Wcześniejsze zwolnienie nieletniego z zawodowej szkoły rehabilitacji społecznej możliwe jest na podstawie uchwały sądu miejscowo właściwego dla zakładu, na podstawie wniosku rady szkoły zawodowej.

Centrum medyczno-społecznej rehabilitacji nieletnich jest zakładem leczniczo-rehabilitacyjnym dla nieletnich, którzy spożywają alkohol i zażywają substancje odurzające i psychotropowe, a także dla nieletnich, którzy ze względu na stan zdrowia nie mogą uczęszczać do szkół ogólnokształcących i zawodowych szkół rehabilitacji społecznej.

Do głównych zadań centrum należy stworzenie warunków i leczenie nieletnich, którzy spożywają alkohol i zażywają substancje odurzające i psychotropowe, prowadzenie korekcji psychologicznej i rehabilitacji społecznej, a także rehabilitacji nieletnich z dewiacyjnymi formami zachowania powodującymi ich dezadaptację społeczną, zapewnienie pomocy społecznej ich rodzinom, praca z rodzicami.

Schroniska dla dzieci są tworzone dla dzieci w wieku od 3 do 18 lat, które znalazły się w ciężkiej sytuacji życiowej. Dzieci mogą przebywać w schronisku dla dzieci przez czas wymagany dla ich dalszego skierowania, ale nie dłużej niż 90 dni.

Głównym zadaniem schronisk dla dzieci jest ochrona społeczna dzieci, które znalazły się w ciężkiej sytuacji życiowej, opuściły rodzinę, zakłady szkolne; stworzenie odpowiednich warunków mieszkaniowych i psycho-edukacyjnych dla zagwarantowania normalnego życia dzieci, zapewniania im możliwości nauki, pracy i sensownego spędzania wczasów.

W taki sposób działalność organów i służb ds. dzieci i wyspecjalizowanych zakładów ochrony społecznej dzieci skierowana jest na ujawnienie i eliminację przyczyn i warunków sprzyjających popełnieniu przez dzieci wykroczeń, a także pozytywny wpływ na zachowanie dzieci na Ukrainie, w rodzinie, w przedsiębiorstwie, zakładzie bądź organizacji niezależnie od formy własności, w miejscu zamieszkania.

Trzeci kierunek w systemie zapobiegania przestępczości nieletnich koncentruje uwagę na odpowiedniej reakcji społeczeństwa i państwa na zachowania przestępcze nieletnich.

Kiedy zachowanie jest odbierane i oceniane przez społeczeństwo jako nie do zaakceptowania, następuje reakcja społeczna. Objawia się ona w zastosowaniu przymusu administracyjnego (art. 24¹ Kodeksu wykroczeń administracyjnych na Ukrainie)⁵, środków przymusowych o charakterze wychowawczym (art. 105 Kodeksu karnego Ukrainy – KK)⁶, zwolnieniu od odpowiedzialności karnej i kary z różnych przyczyn (art. 97, 104, 106 KK Ukrainy), zastosowaniu odpowiedzialności karnej, która może być realizowana w trzech formach (cz. 4 art. 74, art. 75, art. 98 – 102 KK Ukrainy).

Kierunek ten obejmuje również stworzenie odpowiednich warunków dla postępowania karnego, niezwiązanych z pozbawieniem wolności oraz połączonych z pozbawieniem wolności (art. 26, 27, 36–38, 40–43, 45, 46 KPK Ukrainy)⁷, dla warunkowego przedterminowego zwolnienia od odbycia kary (art. 107 KK Ukrainy, 154 KPK Ukrainy) i dla przestrzeni rehabilitacyjnej (towarzyszenie nieletniemu, probacja).

Podsumowując należy podkreślić, że skuteczna realizacja polityki państwa w sferze zapobiegania przestępczości nieletnich, biorąc pod uwagę historyczne i kulturowe osiągnięcia Ukrainy, zależy od należytego wsparcia normatywnego w kontekście podjętych przez Ukrainę zobowiązań zgodnie z zaleceniami Unii Europejskiej, dokumentami ONZ i UNICEF w stosunku do współczesnych strategii profilaktyki przestępczości. Bardzo istotne znaczenie ma

⁵ Kodeks wykroczeń administracyjnych na Ukrainie. - Kijów: Ukraina Prawo Series, 2006, s. 468.

⁶ Kodeks karny Ukrainy. – Charków.: Odyssey publishing, 2012, s. 232.

⁷ Kodeks postępowania karnego Ukrainy. – Kijów: Ukraina Prawo Series, 2010, s. 198.

także odpowiednie finansowanie, potencjał kadrowy i materialno-techniczny, a także biorąc pod uwagę odpowiednie zasady działań profilaktycznych, również zaangażowanie społeczeństwa w realizację celów polityki zapobiegania przestępczości nieletnich na Ukrainie.